

Тарановська А. О.,
аспірантка II курсу

Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Зозуля Є. В.,

*доктор юридичних наук, професор кафедри загальноправових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ПРИНЦИПОВІ АСПЕКТИ ЩОДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВА СИСТЕМА»

THE FUNDAMENTAL ASPECTS FOR UNDERSTANDING CONCEPT OF THE RELIGIOUS LEGAL SYSTEM

Автором розглядається низка питань щодо змістовної складової частини такої фундаментальної категорії юридичної науки, як правова система, та різноманіття її класифікацій, що пропонуються в межах предмета порівняльного правознавства (юридичної компаративістики). У статті стверджується думка, що правова система є багатограним феноменом, що належить до соціальної площини; це уособлення правової еволюції соціуму, а саме: результат цивілізаційного розвитку людства, якому притаманний динамічний та об'єктивний характер. Розглядаються висновки видатних зарубіжних та вітчизняних вчених-правників щодо змісту поняття «правова система». Крім того, автором у межах зазначеної теми досліджуються загальні засади проблематики взаємодії права та релігії в сучасних умовах глобалізації, що, насамперед, є гостро значущим питанням сьогодення. Особливу увагу приділено розкриттю регулятивної природи права та релігії, спільним та відмінним ознакам правових і релігійних норм. У статті також йдеться про основні цілі, які постають перед правом, зокрема регулювання міжлюдських відносин та практичних конфліктів, та перед релігією – надання ціннісних орієнтирів для функціонування соціуму. Відзначається точка зору щодо унікального місця релігійно-правових систем на юридичній мапі світу та їх ролі, що має важливе значення для соціального життя. Крім того, на прикладі нині діючої ісламської релігійно-правової системи визначаються характерні особливості, що притаманні правовій системі з релігійною домінантою: беззаперечний божественний характер правових джерел та їх консервативізм, воля Всевишнього є безсумнівним авторитетом для вірянина; окрім зазначеного, помічається неможливість повноцінного врегулювання сучасних суспільних відносин виключно в межах релігійних норм, не звертаючись до аналогій, тлумачень тощо. Автор наголошує увагу щодо актуальності досліджуваної теми нині, оскільки суспільні процеси в соціокультурному просторі Європи і світу стрімко розвиваються й змінюються, й саме релігія та право відіграють визначальну роль у таких реформаціях.

Ключові слова: право, релігія, система, ісламська релігійно-правова система.

The author considers a number of issues concerning the content component of such a fundamental category of legal science as the legal system, and the variety of its classifications offered within the subject of comparative jurisprudence (legal comparative studies). The article argues that the legal system is a multifaceted phenomenon belonging to the social plane; it is the embodiment of the legal evolution of society; namely, the result of the civilization development of mankind, which is characterized by a dynamic and objective nature.

The conclusions of prominent foreign and domestic legal scholars on the content of the concept of “legal system” are considered. In addition, the author explores the general principles of the interaction of law and religion in today’s globalization. Particular attention is paid to the disclosure of the regulatory nature of law and religion, common and distinctive features of legal and religious norms. The article also discusses the main goals of law – the regulation of human relations and practical conflicts, and religion – the provision of guidelines for the functioning of society. The unique place of religious and legal systems on the legal map of the world is determined.

In addition, on the example of the current Islamic religious and legal system, the characteristic features of a legal system with a religious dominant are noted: the undeniable divine nature of legal sources and their conservatism, the will of the Almighty is an undoubted authority for the believer; in addition to the above, there is an impossibility of a full-fledged settlement of modern social relations exclusively within religious norms, without resorting to analogies, interpretations, etc. The lively interest in the Islamic religious and legal system (or, as it is sometimes noted in the scientific literature, “Muslim law”) is due primarily to the powerful influence that Islam has on the social life of the faithful and the demographic growth of the Muslim population.

The author emphasizes the relevance of the research topic today, as social processes in the socio-cultural space of Europe and the world are rapidly evolving and changing, and it is religion and law that play a decisive role in such reforms.

Key words: law, religion, system, Islamic religious-legal system.

Суспільно-політичний лад у державі залежить від того, яка правова система є панівною в країні. Своєю чергою правову систему в широкому розумінні можна розглядати як результат правової еволюції конкретного соціуму або як цивілізаційне надбання, сформоване за час історичного розвитку людства під впливом різноманітних чинників (географічних, економічних, культурологічних, конфесійних тощо). Зважаючи на вищезазначене розуміння пра-

вової системи, варто зазначити її змістовну сутність, яка полягає в динамічному характері та об'єктивній неможливості залишатися сталою юридичною категорією. Це багатогранне, складне комплексне поняття права, природа якого полягає певною мірою в соціальній площині. Фундаментальними елементами правової системи, що належать до її змістовного наповнення, є праворозуміння, правотворчість та правозастосування.

Питання щодо визначення правової системи є одним з основоположних у предметі юриспруденції. В юридичній науці досить часто правова система розглядається як характеристика усіх правових явищ дійсності в їх сукупності з позиції вираження цілісності та взаємозв'язку, адже саме поняття «система», що походить від грецького слова «systema» – «уклад», «порядок», у принципі логічно наводить на думку про ієрархічність, структурованість, взаємодію певних елементів системи конкретного явища або феномена.

Російський науковець у галузі теорії права М.І. Матузов визначав правову систему як сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних явищ, за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивно-організаційний та стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей тощо [1]. Однозначно погодитись із вищенаведеним визначенням поняття «правова система» не видається можливим, оскільки необхідно враховувати динамічний характер розвитку і функціонування суспільства, а якщо надавати цьому статичність, втрачається багатогранність соціального життя, яке априорі не можна зафіксувати.

Інший російський вчений-правознавець С.С. Алексєєв визначає правову систему як поняття, що на основі юридичних норм у цілісності та взаємозв'язку охоплює всі конструктивні елементи правової дійсності і визначає загальну конструкцію діючого права в тій чи іншій державі [2, с. 208]. У зазначеному визначенні відсутня важлива особливість, що характерна для правової системи, – історичність.

У дисертаційному дослідженні І.М. Мукієнко щодо багатоманітності та специфіки сучасних правових систем пропонується авторське визначення правової системи як історично зумовленої та об'єктивно сформованої сукупності явищ, інститутів та процесів діючого права, що закріплюють та підтримують нормативні відносини в суспільстві [3].

Отже, як бачимо, загального та єдиного визначення правової системи нині в теорії права немає. Це пояснюється тим, що правова система є складовою частиною соціальної системи, багатогранним правовим феноменом, якому притаманні відмінності та особливості залежно від суспільства, в якому конкретна правова система діє.

Крім того, в науковій літературі з юриспруденції має місце слушне судження про те, що правову систему неможливо штучно сконструювати, створити, оскільки вона формується та видозмінюється об'єктивно залежно від умов навколишньої дійсності.

Варто зазначити, що вузькоспеціалізованим дослідженням особливостей сучасних правових систем, порівняння їх складників на мікро-/макрорівні займається така галузь юридичних знань, як порівняльне правознавство (юридична компаративістика). У ХХІ столітті в умовах глобалізації порівняльне правознавство набуває статусу популярного напрямку юридичної науки, оскільки воно постає як засіб розуміння «різного права», а отже, різних культур.

Нині юридичною наукою вироблено низку класифікацій правових систем світу за різними критеріями, що мають теоретичну та практичну цінність. Зокрема, німецькі вчені-правники Х. Кьотц та К. Цвайгерт розмежували правові системи залежно від «стилю права», що включає такі елементи, як походження правових систем, їх еволюція, унікальність юридичного мислення, специфічні інститути права, природа джерел права і засоби їх тлумачення, ідеологічні чинники. На підставі зазначеного класифікуючого критерію ними було виділено такі правові системи: романську, германську, скандинавську, правову систему загального права, соціалістичне право, право країн Далекого Сходу, ісламське (мусульманське) право, індуське право [4, с. 20].

Російський вчений, дослідник у галузі порівняльного правознавства А. Саїдов також виокремлював правові системи, в основі яких покладено певну релігійну традицію, зокрема, йдеться про мусульманське, індуське та далекосхідне право.

Крім того, деякі науковці виділяють ще й іудейське (єврейське) право, наприклад, доктор права, професор, голова Всесвітнього союзу юдаїки М. Елон. Варто зазначити, що М. Елон присвятив величезний проміжок власного наукового життя дослідженню юдаїки взагалі та єврейському праву зокрема.

Нині інтерес до закономірностей становлення, розвитку і функціонування правових систем у світі не згасає, незважаючи на достатню кількість досліджень у цій царині. Це пояснюється насамперед особливостями, що притаманні такій правовій категорії, як «правова система», а саме: комплексність, багатогранність та динамічність. Питання щодо релігійно-правових систем також не втрачає актуальності, адже сучасні процеси глобалізації поставили питання щодо національної та соціокультурної ідентичності, де релігійна складова частина займає далеко не останнє місце.

Достеменно відомо, що наукові пошуки щодо загальнотеоретичних аспектів юридичної науки та її системного методу здійснювали не лише зарубіжні вчені-правники, такі як Й. Колер, Р. Леже, Р. Давид, К. Жоффре-Спінозі, але й вітчизняні, наприклад, В. Копейчиков, П. Рабінович, М. Козюбра, Д. Лук'янов.

Радянський, російський вчений-правознавець Л.Р. Сюкіяйнен присвятив питанням дослідження ісламської релігійно-правової системи низку наукових робіт.

Крім того, аспекти релігійної традиції в праві неодноразово висвітлює керівник Центру дослідження верховенства права і релігії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Д. Вовк.

Отже, як бачимо, особливе місце у всіх теоретико-прикладних упорядкуваннях правових систем та дослідженнях їх своєрідної сутності посідають релігійно-правові системи. Неординарне поєднання релігії та права, їх взаємозв'язок та взаємодія породжують унікальний суспільний «продукт» – релігійно-правову систему.

Етимологія поняття «релігія» є дещо спірним та неоднозначним питанням. Давньоримський філософ Цицерон визначав релігію від латинського дієслова «religere» – благоговіти, збирати, обмірковувати, поєднувати [7, с. 19]. Проте чітко визначити всі багатогранні аспекти релігії неможливо, необхідно враховувати варіативність релігійних вірувань, що у своїй різноманітності створюють унікальні форми вираження віри людини в «інше», «потойбічне», «вище», тобто те, що перебуває за межами її пізнання.

Якщо залишити осторонь етимологічну проблематику поняття «релігія» та пов'язані конфесійні питання, а вести мову про оригінальний симбіоз права та релігії, то спершу необхідно звернути увагу на «генетичний» характер їхнього зв'язку. Право та релігія – це основні соціальні регулятори, що мають давню історію.

Російський правник українського походження, доктор римського права Й.О. Покровський визначав, що право має загальну кінцеву мету – регулювання міжлюдських відносин.

Незважаючи на універсалізм, що притаманний праву, воно залишається одним з інструментів держави, та в будь-якому разі взаємодіє з іншими елементами системи суспільного нормативного регулювання (саме одним із цих елементів, окрім права, є релігія). Проаналізувавши священні тексти світових релігій (йдеться про Танах, Біблію та Коран), можна зробити висновок, що у всіх зазначених джерелах релігійних доктрин юдаїзму, християнства та ісламу сформульовані правила поведінки та закладені ціннісні орієнтири життя суспільства.

Отже, на ранніх етапах розвитку людства релігійні норми та правові норми не відокремлювались одні від одних, а були єдиним цілим, ядром, що впорядковувало життя соціуму.

Крім того, варто зазначити, що максимальне зрощення права та релігії мало місце не лише на розквіті людської цивілізації, але й у період Середньовіччя; згодом у процесі розвитку людства право та релігія як суспільні регулятори розмежувались за деякими принциповими аспектами:

1) джерела – релігійні норми, закріплені у священних текстах визначеної релігійної доктрини та визнаються такими, що мають безсумнівне божественне походження; норми права базуються на приписах, що санкціоновані державою в результаті повторюваності конкретних суспільних відносин, тобто є результатом людської правотворчості в особі уповноважених державних органів;

2) авторитет – для виконання релігійних норм необхідно виключно внутрішнє переконання, що забезпечується совістю вірян, його суб'єктивним ставленням й острахом перед Богом та/або Судним днем; виконання правових норм закріплюється зовнішнім авторитетом із боку держави;

3) сфера впливу – релігійні норми спрямовані на регулювання внутрішньої поведінки людини, її мотивації; в той час як правові норми регулюють виключно зовнішній прояв волевиявлення людини,

її думки та переконання не мають абсолютно ніякого значення;

4) санкції – за порушення релігійних норм покарання має яскраво виражений моральний характер із релігійними акцентами (виключення з релігійної общини, вічне мучення після смерті, горіння в пеклі тощо); за порушення правових норм державою встановлюється покарання, що спрямоване на завдання шкоди порушнику фізично (обмеження волі, позбавлення волі, смертна кара тощо) або матеріально (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності тощо).

Неординарним є твердження американського професора права Б. Таманаги, який порівнює право з дзеркалом, що відображає суспільство, та переслідує головну мету – впорядкувати соціальні відносини.

Професор Королівського коледжу Лондона, доктор права, філософії та релігії Л. Цукка наголошує на тому, що основною місією права є вирішення практичних спірних ситуацій, що виникають між людьми у процесі їх соціального життя. Релігію, на його думку, цікавить лише єдина конкретна глобальна проблема сучасного суспільства – це його моральний стан. На особливу увагу, на думку Л. Цукка, заслуговує дещо конфліктний характер взаємодії права та релігії, зокрема, право має діяти в публічному просторі, тоді як сфера впливу релігії має обмежуватись приватною площиною. Проте на юридичній мапі світу досі є релігійно-правові системи [10].

Нині яскравим прикладом релігійно-правової системи, що збереглася та діє, є ісламська (мусульманська) релігійно-правова система. Саме про цю релігійно-правову систему найчастіше згадують вчені-правники під час дослідження особливостей поєднання релігійної доктрини та права. Це пояснюється тим, що іслам – наймолодша авраамічна світова релігія, має величезний вплив на суспільне життя вірян та державний лад у країнах, де сповідають іслам, і такі тенденції зберігаються вже досить тривалий час: ісламська релігійна доктрина не втрачає свої позиції щодо актуальності врегулювання соціального життя мусульман. Крім того, в країнах мусульманського права проживають сотні мільйонів людей, показники народжуваності серед ісламського населення мають тенденцію до зростання, тобто чисельність людей, які сповідають іслам, збільшується не лише в мусульманських державах, розташованих на Близькому Сході, в Азії та Африці, але і в Європі; на теперішній час понад 1 мільярд населення нашої планети становлять мусульмани. Доцільно зазначити, що віряни, які сповідають іслам, переїжджаючи з території свого проживання в інші країни, здебільшого не асимілюються з місцевими.

В ісламській релігійно-правовій системі юридичні норми є закріпленням релігійних норм. Коран – священна книга ісламу, одкровення, дароване Аллахом, джерело, що максимально регулює життєдіяльність мусульман.

Варто зазначити, що, незважаючи на фундаменталізм ісламу, історично в ньому сформувались дві потужні течії: сунніти та шіїти. Усі відмінності між зазначеними головними напрямками ісламу фактично належать до правової площини, а не релігійної догматики. Головною причиною розколу на суннізм та шіїзм – політичні розбіжності після смерті пророка Мухаммеда, котрі спровокували боротьбу за владу між його прибічниками. Аллах, вустами Мухаммеда, як для сунітів, так і для шіїтів, відкрив першоджерело права – Коран. Окрім Корану, в ісламській релігійно-правовій системі функціонують такі джерела права: Сунна (життєпис та вчинки Пророка Мухаммеда і його наближення); іджма (коментарі релігійних текстів Корану та Сунни); кіяс (релігійно-правові норми, що врегульовують суспільні відносини за аналогією, виходячи з принципів, закріплених у Корані та Сунні, проте прямо не врегульовані останніми). Перші три джерела мусульманського права (Коран, Сунна та іджма) визнаються як суннітами, так і шіїтами, а з приводу кіясу в шіїтів є сумніви, вони не вважають кіяс джерелом права. Мусульмани, що сповідують іслам сунітського толку, становлять більшість порівняно з шіїтами.

Видатний ірано-американський вчений, що спеціалізується на вивченні ісламського світу, Велі Наср досить лаконічно розмежує суннізм та шіїзм, оскільки перший є більш формалізованим, для сунітів характерна форма поведінки – «ти повинен / не зобов'язаний», тоді як шіїзм сповнений емоційності, ритуалів, драми та пристрастей. Попри розбіжності щодо тлумачення сунітів та шіїтів, ці дві течії поєднує офіційна ідеологія, котра обґрунтовує важливість та необхідність побудови правової системи і закріплення державного ладу згідно з принципами ісламу.

Як бачимо, специфічною ознакою ісламської релігійно-правової системи перш за все є те, що, незважаючи на розкол у межах релігійної доктрини, ідеологічний базис ісламу виступає тією незламною

ланкою, що об'єднує мусульман заради вноормування суспільного життя. Звичайно, ворожі настрої серед окремих представників ісламу мають місце, проте релігійна доктрина побудована таким чином, що державна влада та закон є втіленням волі Аллаха. Отже, релігійне ядро є тим фундаментальним чинником, що поєднує представників різноманітних релігійних підтечій.

Взагалі висновуючи, необхідно зазначити, що релігійно-правова система є поняттям у межах іншої, більш загальної категорії юридичної науки, а саме правової системи. Задля повного розуміння характерних особливостей сутності релігійно-правової системи перш за все варто звертати увагу на змістовне наповнення «правової системи», оскільки загальні ознаки правової системи притаманні й релігійно-правовій системі також. Загалом сучасні вчені-правники відзначають унікальну ознаку правової системи – її динамічне уособлення історичного розвитку того чи іншого суспільства, в якому вона функціонує. Релігія в цьому аспекті займає не останні позиції.

Нині науковцями в галузі теорії держави і права не вироблено єдиного поняття «правова система» та «релігійно-правова система». Вчені, що досліджують юридичну географію світу, з метою виявлення характерних особливостей, притаманних релігійно-правовій системі, здебільшого звертаються до ісламської правової системи як до найяскравішої та максимально сталої релігійно-правової системи, що відома та діє дотепер. Розглянувши із цієї точки зору загальні засади ісламської релігійно-правової системи, доцільно наголосити на основоположному характері, що має релігійна доктрина в межах релігійно-правової системи. Тобто це не просто вірування задля душевної рівноваги або етичного орієнтування, релігія в релігійно-правовій системі набуває ознак активного соціального регулятора, що має цілком фундаментальні позиції в суспільстві, незважаючи на дещо архаїчний характер її джерел.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сорокин В.В. К понятию правовой системы современного общества. 2002. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-ponyatiyu-pravovoy-sistemy-sovremennogo-obschestva> (дата звернення: 03.03.2021).
2. Сулейманов Б.Б. Учение С.С. Алексеева о правовых системах. *Вестник КГУ*. 2019. С. 206–210.
3. Мукиенко И.Н. Многообразие и специфика современных правовых систем : дис. ... канд. юр. наук.: 12.00.01 / Москов. универс. МВД России. Москва, 2008. 161 с. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/mnogoobrazie-i-specifika-sovremennyh-pravovyh-sistem.html> (дата звернення: 04.03.2021).
4. Амплеева Е.Е., Еремин А.В., Харитонов Л.А., Честнов И.Л. Сравнительное правоведение : учеб. пособие. Санкт-Петербург, 2017. 104 с.
5. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. Основные правовые системы современности : учебник. Москва, 2003. 448 с.
6. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики : монография. Москва, 1986. 254 с.
7. Лешан В.Ю. Основы религиоведения: учебник. Чернівці, 2005. 304 с.
8. Сворах С.Д. Иосиф Покровский о народовласти и монархии у славянских народов. *Право*. 2013. Вип. 22. С. 201–206.
9. Максимов С.І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 4. С. 27–35.
10. Цукка Л. Право versus религия. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-versus-religiya> (дата звернення: 07.03.2021).